

تحقیق، تحقیق و اطر یقہ کار تے مقالہ نگاری

کورس ٹائٹل:

تحقیق I

عنوان:

2019-2021

ایم ایس سیشن:

PUNJ-601

کورس کوڈ:

03

کریڈٹ آرز:

II

سمیسٹر:

پروفیسر ڈاکٹر مجاہدہ بٹ

تحقیق (کھوج، ریسرچ)

تعارف:

کھوج دا مطلب اے کھوج کڈھنا، گھر اپنا کسے سچائی نوں دریافت کرنایاں تلاش کرنا۔ مدلل لفظاں وچ آکھیا جاسکدا اے کہ۔ حیاتی دے عمل وچ حقیقتاں لبھنا وی کھوج اے۔ عربی وچ ایہہ لفظ ”حق“ توں ماخوذا اے جہدا مطلب اے سچ گل آکھنا۔ انگریزی وچ ایہہ Research آکھواندا اے جہدا مطلب اے دو جی واری جا کے بھالنا۔ فرانسیسی وچ ایہہ Re-chercher توں ماخوذا اے جہدا مطلب اے پچھے جا کے لبھنا یاں ایدھر او دھر پھر کے لبھنا۔ لاطینی زبان وچ ایس نوں Circare آکھیا جاندا اے جہدا مطلب اے گھم کے لبھنا۔ ہندی وچ ایس لئی دو لفظ ورتے گئے نیں۔ انوسندھان تے شدھ۔ ہندی وچ کھوج بارے ڈھیر کتاباں لبھدیاں نیں ایہناں وچ کھوج بارے اڈواڈا کھر ورتے گئے نیں جیویں انوسندھان، شودھ۔ ایہد مادہ شدھ توں اے جہدا مطلب میل دور کر کے خالص کرنا صاف کرنا ہندی وچ سب توں مناسب اصطلاح وچ انوسندھان ورتی جاندی اے۔ بیج ناتھ سنگھل نے انوسندھان دا مادہ ”دھابے“ نوں آکھیا اے جہدا معنی برقرار رکھنا تے قائم رکھنا اے۔ محمد اشرف ہوریں ایس بارے لکھدے نیں:

”حق کو ڈھونڈنا، اصلیت معلوم کرنا، انگریزی Research کا ترجمہ، حقیقت معلوم کرنے کا عمل تفتیش،

جانچ پڑتال، تصدیق، سچا، درست، اصل، کھوج لگانا، پتہ چلانا۔“

انوسندھان دامطلب اے تمنا چاہنا یا پانا تے شدھ دامطلب اے پاک کرنا۔ جد کے اردو وچ سچائی دی بھالنا کھوج اے۔ جدوں ہر پاسیوں مقصد کسے شے نوں لبھنا ای اے تے فیر ایہہ عمل بہت اوکھاتے دقت طلب اے خاص طور تے تلاش وی سچ دی، حق دی، سچ دے رستے تے ٹرن والیاں نوں بہت ساریاں اوکڑاں سہنیاں پیندیاں نیں تے سختیاں وی برداشت کرنیاں پیندیاں نیں۔ Merriam Websiter Online Dictionary وچ تحقیق بارے لکھیا اے:

“Research, 1. Careful or diligent search.

2. Studious inquiry or eamination; especially; Investigation or experimentation aimed at the discovery and interpretation of facts, revision of accepted theories or laws in the light of new facts, or practical application of such new or revised theories or laws. 3. The collecting of information about a particular subject”.

لغت وچ کھوج دے معنے تحقیق، پرکھ، چھان بین، تفتیش، دریافت تے تلاش دے نیں۔ سچ دی بھال، اوہدے تک پہنچ یا رسائی حاصل کرنا تے حقیقت دی سچائی نوں لبھنا کھوج اکھواندا اے۔ اصل وچ کھوج اک لامحدود تے نہ مکن والا عمل اے۔ جے ایس دی محدود یا مدلل تعریف کردتی جائے تے ایہہ ساکن جاپن لگدا اے۔ ”جیاتی دے عمل وچ حقیقتاں بھالنا“ وی کھوج اے۔ بندے دی فطرت اے کہ اوہ اول روز توں ای ہر شے بارے گوہ لاؤن وچ جتیا ہو یا اے، کیہہ اے؟ کیوں اے کس طراں اے؟ کیوں ہو یا؟ وغیرہ۔

جدوں حیاتی پھٹی تے اینج نہیں سی جسٹراں ہن اے۔ اوہدوں بندہ کجھ ایس قسم دے سوال کرداسی۔ اوہ کون اے؟ اوہد ایس دھرتی تے آؤن دا مقصد کیہہ اے؟ اوہ حیاتی کسٹراں گزارے گا؟ اڈواڈ گلاں بارے اوہدے نظریے وکھو وکھسن۔ بدل آؤندے سن تے سمجھیا جاؤندا سی کہ سورج دیوتا ناراض ہو گیا اے۔ زلزلے بارے آکھیا جاندا سی کہ اک ڈھگاز مین نوں سرتے چکی کھلوتا اے جدوں اوہ ہلدا اے تے زلزلہ آ جاؤندا اے۔ ایہہ سب گلاں تے سن پر ایہناں دی حقیقت کجھ نہیں سی۔ جس دا اظہار قاضی عبدالودود نے ”اصول تحقیق“ وچ کیتا اے:

”کھوج کسی امر کو اس کی اصل شکل میں دیکھنے کی کوشش ہے۔“

جیوں جیوں انسانی ذہن ترقی کردا گیا نشوونما پاندا گیا جانن دا ایہہ عمل وی وسعتاں پھڑدا چلا گیا خیر ایہہ باقاعدہ علم بن گیا۔ ڈاکٹر سلیم اختر آکھدے نیں:

”تحقیق مشکل پسند طبائع کیلئے ہے یہ اتنا آسان کام نہیں تحقیق کا عمل محنت کے ساتھ ساتھ صبر بھی چاہتا ہے۔ ماتی اور لے دوڑی والا رویہ عمل تحقیق کے منافی ہے ساتھ ہی حقائق کا معروضی تجزیہ کرنے والے ذہن کی بھی ضرورت ہوتی ہے اسی لیے ہم دیکھتے ہیں کہ حقیقی محققین بہت کم ملیں گے۔“

پنجابی زبان وچ ایہہ مفہوم کجھ انج بند اے کہ ایہہ اوکھے پینڈے کٹن والیاں دی من پسندا اے ایہہ کم سوکھا نہیں کیو جے تحقیق دا عمل محنت دے نال نال صبر وی منگدا اے۔ نس بھج یا کاہل دارویہ کھوج دے منافی اے نال ای حقیقتاں دا ڈونگھا تجزیہ کرن والے دماغ دی وی لوڑ ہوندی اے۔ ایسے پاروں خالص کھوج کار بہت گھٹ ملدے نیں۔

کھوج دا علم اصل وچ ہے کیہہ؟ ایہہ دی حقیقت کیہہ اے؟ کھوج توں مراد کسے شے دی حقیقت دا اثبات، حقیقتاں دی بازیافت، حقائق دا تعین تے اوہناں توں نتیجے دا استخراج، حق دی بھال، حق دی جستجو، شک نوں دور کرنا، یقین نوں حاصل کرنا، بار بار لہھناتے جستجو کرنا تا کہ حقیقت یا حق واضح ہو جائے۔ موجودہ دور دیاں سائنسی ایجاداں کھوج دیاں ای مرہون منت نیں صرف مواد جمع کرنا ای کھوج نہیں سگوں متعلقہ جمع شدہ مواد وچوں کوئی نتیجہ کڈھنا کھوج اکھواندا اے۔

کھوج دی تعریف: (Definition of Research)

کھوج بارے عام نظریات تے گل بات توں بعد ایس دے اڈواڈ زبانوں وچ مفہوم کجھ انج نہیں۔

عربی اصطلاح: (Arabic Terminology) کھوج لئی ”تحقیق“ عربی لفظ اے۔ جیہڑا تفصیل توں مصدر اے۔ ایہہ دے اصل اکھرج ق ق

نیں۔ جیہڑے حق توں ماخوذ نہیں۔ عطف درانی موجب:

”تحقیق عربی زبان کا لفظ ہے جس کا مادہ ”حق“ ہے۔ عربی لغت میں باب ”تفصیل“ پر تحقیق کا مطلب ہے

معنی ثابت کرنا حق یا سچائی ثابت کرنا۔ لغات میں اس کے معنی تلاش، تفتیش، کھوج، دریافت، پرکھ

پرچول، چھان بین وغیرہ کے دیئے گئے ہیں۔“

کھوج دے معنی نہیں سچائی ول پررینا، سچائی ول پھیرنا تے سچ دی تلاش کرنا، حق گوئی کرنا، حق لفظ حقیقت داوی عکاس اے۔ درحقیقت، حقیقت دی

تلاش یا حقیقت نوں ظاہر کرنا کھوج اکھواندا اے۔ Dictionary.com وچ کھوج لئی عربی وچ جیہڑے لفظاں داورتاواکیتا گیا اے اوہ نہیں:

”(i) بحث علمی، تفتیش دقیق، (ii) بحث، قام۔“

عربی زبان وچ عام تحقیق یاں کھوج دی تھاں بحث دالفظ ورتیا جاندا اے۔

عبرانی مفہوم: (Hebrew Meaning) دائرہ معارف اسلامیہ وچ کھوج دے عبرانی معنی انج دسے گئے نہیں کہ:

”لکڑی، پتھر یا دھات میں کھودنا، نقش کرنا، عربی میں اسکے بنیادی معنی امر ثابت، الثابت حقیقتہ کے ہیں

لہذا صدق کے معنی ثانوی ہیں۔“

انگریزی اصطلاح: (English Terminology) انگریزی زبان وچ کھوج دا لفظ ”Research“ اکھواندا اے جیہڑا دو لفظاں دا مرکب اے۔ ”Re“ جہدا مطلب اے دو جی وار ”Search“ جہدا معنی اے لہنا۔ اصطلاحی لحاظ ناں ایہدے دو معنی بن دے نیں۔ اک توجہ ناں لہنا تے دو جا دوبارہ جا کے لہنا۔ یعنی انتہائی سچائی تے حقیقتاں دی بھال۔ ایس طرحاں کھوج ا جہی کوشش دا ناں اے جیہڑی پہلاں علم دی بھال، فیر تصدیق تے بعد وچ ایہدی تشہیر کردی اے۔ پال ڈی لیڈی لکھدا اے:

“Research is simply a systematic quest of uncovered truth.

Research is simply the manner in which men solve the knotty problems in their attempt to push back the frontiers of human ignorance”.

فرانسیسی اصطلاح: (French Terminology) رابرٹ راس موجب لفظ کھوج فرانسیسی لفظ Rechercher توں نکلیا اے۔ یعنی چکھے جا

کے لہنا (To search back) انگریزی لفظ Search دا مڈھ فرنج لفظ Chercher جہدے معنی نیں ایہدہ او دھر پھر کے لہنا۔ Robert Ross
Research an Introduction وچ لکھدے نیں:

”جہاں دوسروں نے تلاش کی وہیں پھر تلاش“۔

یونانی مفہوم: (Greek Meaning) کھوج یا تحقیق دا انگریزی لفظ Research لاطینی زبان دے لفظ Circare توں نکلیا اے جہدے معنے
نیں سیر سپاٹا، پھرنا پھرانا (To go about) ایسے ڈھدے دو جے لفظ سرکل تے سرکس نیں۔ جنہاں دے معنے گھیرایاں و لگن نیں یعنی کھوج، و لگن تے سرکس
دا ڈھاکو ای اے گھم پھر کے لہنا۔ یونانی اصطلاح وچ کھوج، چھان بین، جانچ پڑتال لئی "Historia" دا لفظ ورتیا جاندا اے جہدا مطلب اے تفتیش کرنا
ایہدے بارے ایس ایم جعفر لکھدے نیں:

“Research means to search again. It means earnest and industrious
search, specially for knowledge or truth. This meaning is best
expressed by the Greek word "historia" which means to inquire”.

علم تے ادب دے ودھن پھلن لئی کھوج دا عنصر ات ضروری اے جے کھوج رُک جاوے تے جمود طاری ہو جاندا اے کوئی ادب ترقی نہیں کر سکا علم
تے ادب دا دار و مدار ہر زبان وچ کھوج راہیں نویاں ادبی جہتاں سامنے لیانا اے۔

ہندی مفہوم: (Hindi Meaning) ہندی ادب وچ کھوج دے اصولاں تے کھوج اُتے چوکھا کم ہو یا اے۔ ایس لئی ہندی وچ ایہدے لئی کئی اصطلاحواں ورتیاں گئیاں نیں۔ انوسندھان دے معنی لکشن Target یاں مقصود دے نیں یا نشانہ لگانا۔ ”نو“ دے معنی کچھ یا کسے مقصد یا نشانے دا پچھا کرنا۔ ایہدے اک معنی ٹٹے بھجے تے کھلرے دھاگیاں نوں اکٹھا کرنا اے۔ شودھ دے معنی صاف تے خالص کرنا دے نیں۔ انولیش دے معنی تمنایا چاہنا دے نیں۔ جد کے انودے معنی تمنایا کچھ جانا دے نیں۔ یعنی جانکاری دے کچھ جانا۔ ایہناں وچوں کھوج لئی عام طور تے دو انوسندھان تے شدھ ورتے جاندے نیں۔ ملک موسیٰ تحقیق بارے لکھدے نیں:

”انسانی زندگی کے ارتقاء کے ساتھ ہی جدوجہد کی داستان کا آغاز ہوتا ہے۔ اس نے کائنات کے سر بستہ

رازوں تک پہنچنے کے لیے نئے طریقے تلاش کئے ہیں۔“

پنجابی وچ ایس توں مراد اے کہ انسانی حیاتی پھٹدیاں ایس بھج شروع ہوگئی اوہنے کائنات دے لکے بھیداں تک اپڑا حاصل کرن لئی ون سونے طریقے بھالنے شروع کردتے۔ کھوج گواچی شے نوں لہھناتے ایس طرح بھالنا اے کہ اوہدے لہھن نال علم دے گھیرے وچ وادھا ہووے تے کوئی نویں شے سامنے آوے۔

اردو مفہوم: (Urdu Meaning) کھوج دا اُردو زبان وچ مفہوم جمیل احمد رضوی ہوراں ڈھیر سوہنے ڈھنگ نال پیش کیتا اے، لکھدے نیں:

”تحقیق کے لغوی معنی کسی شے کی حقیقت کا اثبات ہے اصطلاحاً یہ ایک ایسے طرزِ مطالعہ کا نام ہے جس میں ”موجود مواد“ کے صحیح یا غلط کو بعض مسلمات کی روشنی میں پرکھا جاتا ہے۔“

اردو اصطلاح وچ کھوج دے معنی تحقیق سچ یا حقیقت دی دریافت اے جس وچ ”سچ“ دے ارفع معنی لکے ہوئے نیں۔ کجھ لوگ کھوج دی تعریف انج کردے نیں کہ فکر دی پوری جدوجہد نال حقیقت دی بھال داناں کھوج اے جہد مقصد حق الیقین دا درجہ حاصل کرنا اے۔ گیان چند ایس بارے لکھدے نیں:

”ریسرچ ایک حقیقت پنہاں یا حقیقت مبہم کو افشا کرنے کا باضابطہ عمل ہے۔ اور اسی تعریف سے تحقیق کا مقصد بھی صاف ہو جاتا ہے۔ نامعلوم یا کم معلوم کو جاننا۔“

فارسی مفہوم: (Persian Meaning) فارسی وچ کھوج لئی ”پژوہش یا جستجو“ دا لفظ ورتیا جاندا اے۔ فارسی وچ کھوج دی اصطلاح بارے

آکھدے نیں کہ ایران وچ پہلے پہل کھوج دا لفظ ورتیا گیا جیہڑا ہن پژوہش یا جستجو لکھن دا رواج پے گیا اے۔ The English Persian Collegiate Dictionary موجب:

”پژوہش، جستجو، تجسس، تحقیق، تتبع، کاوش، میل بہ کاوش و تجسس، بازرسی چیزی را مورد تجسس و کاوش قرار دان بازرسی کردن، تفحص کردن تتبع علمی و ادبی کردن۔“

بنیادی طور تے فارسی وچ ”کھوج“ کسے سچائی نوں لبھ کے اوس دی تصدیق اے۔ محمد عبدالطیف فرہنگ فارسی وچ لکھدے نیں:

”پژوہش، تحقیق، تلاش، ٹوہ، پژوہش خواستن، نظر چانی کروانا، دوبارہ چھان بین اور فیصلہ کے لئے اپیل کرنا۔“

پنجابی مفہوم: (Punjabi Meaning) پنجابی زبان وچ کھوج دے معنی ڈھونڈنا، لہھنا، جانچنا، کھرانپنا، سراغ لانا، تلاش کرنا، حقیقت تیکر اڑنا

تے سچ توں آگاہ ہونا اے۔ پنجابی دیاں وکھو وکھلتاں وچ کھوج دے معنی کجھ ایس طرح دے گئے نیں۔ وڈی پنجابی لغت وچ تحقیق:

”تحقیق (کھوج) (ع۔ مونث)

(1) سچی گل لہھن، اصل نوں ڈھونڈن، (2) تفتیش، جانچ پڑتال (3) سچائی، اصلیت، (4) تصدیق

شدہ، (5) یقین، (6) سچ، ٹھیک، یقینی، اصلی۔

مختصر پنجابی لغت وچ کھوج دے معنی کجھ ایس طرح نیں:

”تحقیق، سچ نثارنا، کھوج، کسے گل یا معالے دی تہہ تک جان دی کوشش۔“

پنجابی اُردو ڈکشنری وچ سردار محمد خان نے کھوج دے معنی ایہہ بیان کیتے نیں:

”تحقیق، (1) تفتیش، جانچ، پڑتال، کھوج، (2) تحقیق کیا ہوا، تلاش حق۔“

اُردو پنجابی لغت وچ ارشاد احمد کھوج بارے آکھدے نیں:

”تحقیق، حق ثابت کرنا، سچی بات کرنا، پن چھان، چھان پھٹک، پچھ گچھ، گوڑ، پڑچول، پڑتال، سچ نثارنا،

یقین، پکی پیڈی، تجربہ، آزمائی ہوئی بات، کاڈھ، سچ، ٹھیک۔“

”اُردو پشتو لغت وچ“ سید انوار الحق کھوج دے معنی ایہہ دسدے نیں:

”حق تلاش یا لہھن کول، خیرہ ہائے تہ ہائے تہ۔ حقیقت معلومات، تجربہ، امتحان، تصدیق، ثبوت، یقین۔“

کھوج راہیں نویاں حقیقتاں توں جانوں کرایا جاندا اے۔ ادبی گجھلاں نوں سمجھداری تے عقل نال کھولیا جاندا اے آون والے لوکاں لئی راہواں نوں

پدھر کرن دے نال نال راہواں وچ موجود گجھلاں نوں سدھار یا جاندا اے انج تحقیق نویاں سمتاں تے رستیاں دی نشاندہی کردی اے۔